

Lagertha Broch

Frk. Wang
– en erindring fra Kristiania 1886

Utgitt ved Ingvild Swane

NB kilder 12
Nasjonalbiblioteket/bokselskap.no
Oslo 2022

Lagertha Broch: *Frk. Wang – en erindring fra Kristiania 1886*

Utgitt ved Ingvild Swane, NB kilder 12,

Nasjonalbiblioteket/bokselskap.no, Oslo 2022

ISBN: 978-82-7965-508-4 (bokselskap.no),

978-82-7965-509-1 (epub), 978-82-7965-510-7 (mobi)

Teksten er lastet ned fra bokselskap.no

Forord

I perioden 1895–1898 skrev Lagertha Borch (1864–1952) en dagbok. Foruten dagboktekster er dagboka sammensatt av erindringer, vers, artikler, illustrasjoner og blomsterpress. Dagboka gir innsikt i livet til Lagertha Broch, som var barnebokforfatter, illustratør og kvinnesaksforkjemper. I forbindelse med feiringen av Skeivt kulturår i 2022 løftes dagboka nå frem fordi den også kan gi innsikt i Norges skeive historie.

Denne utgivelsen består av en transkripsjon av side 125–161 i dagboka. Utdraget er en erindring fra året 1886, nedtegnet ti år senere, i 1896. Erindringen handler om tiden Lagertha Broch bodde i Kristiania sammen med Maria Wang, en eldre venninne hun svermet for, og om Brochs forsøk på å finne lønnet arbeid så hun kunne slippe å være økonomisk underlagt faren.

Prinsipper for transkripsjon og utgiverinngrep

Tekstgrunnlaget for denne utgivelsen er [Ms.8° 3429: «Lagertha Broch: Dagbok 2. des. 1895 – febr. 1898»](#), s. 125–161.

Dagboka er vann- og soppskadet, og deler av skriften har blitt uleselig. Utdraget som her er gjengitt, er imidlertid i relativt god stand. Den fysiske dagboka er på grunn av skadene ikke tilgjengelig for publikum, og det er kun brukt faksimiler av den i utgavearbeidet.

Teksten gjengis diplomatarisk, det vil si bokstavtro. Brochs inkonsekvenser og ortografiske særegenheter er beholdt, og hennes rettelser er vist. Broch har en ganske tydelig håndskrift som for det meste har vært uproblematisk å tolke.

Tvilstilfeller leses velvillig, både ut fra det som gir mening i konteksten, og det som ser ut til å være Brochs praksis ellers i teksten, uten markering av usikkerhet. Dette gjelder blant annet usikkerhet om stor/liten forbokstav. Der hvor noe mangler, men det er usikkert hva, er det markert som <...> og supplert med noter.

Åpenbart uteglemte bokstaver og tegn suppleres i skarpe klammer, [tekst]. Det samme gjelder bokstaver og tegn som er borte eller uleselige på grunn av skade på papiret, disse stedene er også markert med noter.

Der det har vært nødvendig å markere usikker lesing, markeres det med spisse klammer, <tekst>.

Strykninger markeres med gjennomstrekning, ~~tekst~~. Tilføyelser markeres med hevet skrift, ^{tekst}.

Understrekninger gjengis med kursiv, *tekst*. Anførselstegn innenfor anførselstegn gjengis med enkle anførselstegn, 'tekst'.

Linjeskift markeres ikke. Brochs egen paginering markeres slik: [tall].

Opplysninger til tekstgjengivelsen gis i noter merket N. Dette gjelder for eksempel skade på papiret. Ordforklaringer og realkommentarer gis i noter merket K.

Organisering av arbeidet

Kildeutgaven er basert på automatisk transkripsjon av dagboka i programmet Transkribus. Transkripsjonen er deretter kontrollert, korrekturlest og kodet av Ingvild Swane, som er student ved Universitetet i Oslo og har arbeidet med denne kildeutgivelsen som en del av sitt praksisopphold hos Nasjonalbiblioteket høsten 2021. Hun har også skrevet innledningen og utstyrt teksten med noter/kommentarer.

Ellen Nessheim Wiger har ferdigstilt filene til publisering.

Tusen takk til Yngvil Beyer for hjelp og tilbakemeldinger i alle ledd av prosessen.

Innledning

Lagertha Broch, ukjent dato. Fotografi av Emil Clausen.
Nasjonalbiblioteket (blids_o6406)

Lagertha Broch (1864–1952) kom fra Horten og var barnebokforfatter, illustratør, lærer og kvinnesaksforkjemper. Dagboka hennes, fra perioden 1895 til 1898, ble oversendt til Nasjonalbiblioteket av *Norske Kvinners Nasjonalråd* i 1985, altså rundt 100 år etter at den ble skrevet. Å lese en historisk dagbok oppleves som et intimt møte med en stemme fra fortiden. Denne dagboka gir muligheten til å sette seg inn i tanke- og følelseslivet til en kvinne som levde i en tid da kvinner var i ferd med å få mer makt i samfunnet, og som selv var en pådriver i denne utviklinga.

Dagboka er totalt nesten 400 sider lang, og dette utdraget, som Broch kaller «frk. Wang» i sin egen innholdsfortegnelse bakerst i dagboka, strekker seg over nesten 40 sider. Her får vi lese om det året hun bodde i Kristiania sammen med Maria Wang (f. 1853), da Broch var 22. I teksten utforsker hun blant annet forholdet til

venninnen, og skriver om sitt ønske om å være økonomisk uavhengig. Broch beskriver sterke følelser for Wang, og den første tiden de bodde sammen fremstår som lykkelig. Utfordringene vokste i løpet av året, og det ble til slutt for vanskelig for dem å bo sammen. Vennskapet ble avsluttet, noe som forårsaket mye smerte for Broch. Hun skrev ned erindringer ti år etter Kristianiaoppholdet, og da gjorde det henne fortsatt svært vondt å tenke på det som skjedde.

Skeivt kulturår 2022

Det er ikke tilfeldig at Nasjonalbiblioteket vil tilgjengeliggjøre Lagertha Brochs dagbok nå. Hvis man slår opp Lagertha Broch i et digitalt leksikon, blir hun omtalt som forfatter, illustratør og kvinnesakskvinne, men som forfatter er hun i dag lite kjent. Hun nevnes ytterst sjelden i litteraturhistorien, og ikke engang i *Norsk barnelitteraturhistorie* (2018) er navnet hennes å finne. Nå trekkes hun frem fra historien med et annet utgangspunkt. I 2022 er det 50 år siden homoseksualitet ble avkriminalisert i Norge. Nasjonalbiblioteket, Nasjonalmuseet og Skeivt arkiv har gått sammen om initiativet til en nasjonal feiring, «Skeivt kulturår», for å formidle og diskutere skeiv kunst, kultur og historie. Nasjonalbiblioteket er med på markeringen ved blant annet å finne, vise frem og tilgjengeliggjøre landets skeive historie, og Lagertha Brochs dagbok kan hjelpe oss til å belyse denne. Var Lagertha Broch skeiv? Dagboka har blitt kjent for Nasjonalbiblioteket gjennom forskningen til Tone Hellesund, professor i kulturvitenskap ved Universitetet i Bergen. Hellesund har plassert Broch i en romantisk vennskapstradisjon. Romantiske vennskap kan forstås som intense og varme følelsesmessige bånd mellom to av samme kjønn. Broch var tydelig på at hun ikke forelsket seg i menn og ikke ville bli gift, og hun hadde flere lidenskapelige forhold til sine kvinnelige venninner. Slike vennskap var imidlertid vanlige på 1800-tallet, og mange skildret vennskapsfølelser med et svært lidenskapelig språk. Dermed er det vanskelig å si noe sikkert om den eksakte naturen til Brochs følelser.

På 1800-tallet fantes ikke begreper som homofil og lesbisk. Et søk i Nasjonalbibliotekets database viser at ordet «homofil» dukket opp i en avis for første gang i 1951, og bruken av ordet økte ikke før på 70-tallet. Selv kategorien homoseksuell ble ikke allment utbredt før mellomkrigstiden og utover. Ordet

«homoseksuell» dukket opp i en avis for første gang i 1922 og i en bok for første gang 1929. Det er ingenting som tyder på at Broch kjente til kategorien eller identifiserte seg som homoseksuell.

Vi kan ikke forstå Lagertha Brochs forhold til kvinner gjennom dagens inndelinger i hetero og homo, skeiv og ikke-skeiv. Samtidig blir det fort sånn, at hvis man ikke anvender et skeivt blikk på historien, finner man sjeldent det skeive. Det skeive har blitt glemt og fortrent gjennom historien. Selv om Lagertha Broch ikke identifiserte seg som homofil eller skeiv, kan dagboka hennes likevel være et bidrag til å forstå mer av den skeive historien i Norge. Gjennom dagboka kan vi både se hvordan samfunnet reagerte på samkjønnet kjærlighet, og hvordan brudd med heteronormativiteten kunne påvirke et individs følelser og tanker.

Å sette problemer under debatt

På 1870-tallet skjedde det en endring i skandinavisk litteratur og åndsliv. Denne endringen blir i dag ofte omtalt som «det moderne gjennombrudd». Det moderne gjennombruddet ble innledet da Georg Brandes holdt en berømt forelesning i 1871 hvor han oppfordret kunstnere til å sette problemer under debatt. I tiden som fulgte, ble moralske og politiske spørsmål mer uttrykte i litteraturen og kunsten.

Lagertha Broch møtte Maria Wang i Horten, dit Wang kom for å drive en bokhandel. Det kan tenkes at mange av bøkene som «satte problemer under debatt» ble solgt der. Det er ikke usannsynlig at Wang solgte for eksempel Henrik Ibsens drama *Et Dukkehjem* (1879), som tematiserer kvinnens rolle i hjemmet. I 1885 debuterte Amalie Skram med romanen *Constance Ring*, hvor Skram blant annet får frem at mange kvinner var uforberedte på ekteskap og seksualliv. Allerede noen tiår tidligere tematiserte Camilla Collett fornuftsekteskap og kjærlighetsekteskap i romanen *Amtmandens Døttre* (1854–55). Romanen kan blant annet leses som en kritikk av måten kvinner ble tvunget til å innta en passiv rolle i valg av ektefelle. Broch levde i en tid da ekteskapet fortsatt var en økonomisk nødvendighet for mange, men Broch var glad for at hun slapp å gifte seg. Det er

ikke umulig å tenke seg at Brochs motstand mot ekteskapet kan forklares hvert fall delvis ut fra denne konteksten.

Dagbok som kilde?

Det er mye som er uvisst om dagboka til Lagertha Broch, og dette kompliserer spørsmålet om hvordan vi kan bruke den som kilde. For det første er det ikke mulig å si med sikkerhet om hun tenkte at andre kom til å lese den, og for det andre fylte skrivingen mange ulike funksjoner for forfatteren.

Dagboka til Broch er sammensatt og består av flere sjangre, ikke bare typiske dagboktekster som skildrer ferske erfaringer og opplevelser. Likevel benytter jeg betegnelsen dagbok fordi det var og er vanlig å bruke en dagbok til mye forskjellig. De fleste tekstene i Brochs dagbok er skrevet fra et personlig ståsted, og uttrykker forfatterens tanker og følelser. Selv omtaler Broch dagboka som «bok 2», og i noen av tekstene refererer hun til en «bok 1», der hun synes å ha skrevet mer om barndommen og vennskapelige og familiære relasjoner. Dessverre har vi ingen spor av bok 1, og vi vet ikke mer om innholdet i den enn det som kommer frem av enkelte bemerkninger i «bok 2».

Brochs dagbok fremstår som såpass personlig at hun neppe hadde som bestemt ambisjon at andre skulle lese den. Men samtidig uttrykker hun stadig bevissthet om potensielle lesere. For eksempel kopierer hun inn i dagboka det første diktet som ble skrevet til *Kvindsjaa* fordi «Saa stygt det er, er det bedst til glæde for efterslægten at klistre ind udkastet til 'Kvindsjaas' titelvignet» (s. 86). Dette kan tyde på at hun tenkte å vise frem hvert fall deler av dagboka. Vi vet likevel ikke om Wang-teksten hørte med blant disse. Det er uvisst hvorfor *Norske Kvinnens Nasjonalråd* hadde dagboka i sitt eie, men siden den er bevart der og ikke ble destruert, kan det tenkes at Broch visste at den kunne bli lest.

Skrivingen av Wang-teksten ser ut til å ha tilfredsstilt ulike behov for Broch. Først og fremst virker det som om det var viktig for henne å bearbeide følelsene sine for Maria Wang. Det er tydelig at samboerskapet med Wang hadde konsekvenser for

måten Lagertha Broch levde livet sitt i lang tid etterpå. Hun skriver: «Det varede meget længe, inden jeg gjenvandt en smule tiltro til mine medmennesker, – en haard skole for det hjerte, der evig og altid higede efter at kunne vise sin kjærlighed og de ømmeste følelser!» (s. 159). Samtidig kan det tenkes at tekstens form og innhold er preget av at hun øvde seg på å være skribent. Vi finner noen typiske skjønnlitterære trekk i teksten. Hun dramatiserer for eksempel scener ved å bruke dialog. Wang-teksten har dessuten en slags sirkelkomposisjon. I innledningen reflekterer hun slik: «Ofte har jeg tænkt og ønsket at ville glemme dette intermezzo i mit liv; men da jeg Gud ske lov kom nogenlunde uskadt ud af det, har det vel ikke været uden gavn alligevel, og – tiden læger alle saar. – » (s. 126–127). I avslutningen av teksten skriver hun igjen om sårene, men har innsett at «tiden læger ikke alle saar; den øger dem sommetider – og hvis jeg engang stod ansigt til ansigt med hende, ved jeg ikke endnu, hvad jeg evnede; – men lad alt det være gjemt og glemmt» (s. 158).

Det er mye vi ikke vet om forfatterens intensjoner, og dermed vet vi ikke sikkert om hun har holdt informasjon tilbake og i hvilken grad hun har overdrevet eller underdrevet elementer for å gi teksten den formen hun ønsket seg. Samtidig er det viktig å huske på at all tekst er konstruert, og det er umulig å skrive en tekst om selvet som gir et nøyaktig bilde av et levd liv. Det er alltid nødvendig å velge ut noen hendelser og utelate andre, vektlegge hendelser forskjellig, og velge en form som gjør teksten leservennlig. Likevel er det ingen tvil om at denne teksten gir innsikt i hvordan samfunnet var på tidspunktet teksten ble skrevet, og noen av måtene det påvirket Lagertha Broch.

Lagertha Brochs liv – en aktiv kvinne

Lagertha Olea Sophie Broch ble født i Horten i 1864 og levde til 1952. Hennes første barnebok kom ut i 1902. Hun ga ut totalt 15 barnebøker, og flere av disse illustrerte hun selv. Men hun gjorde ingen stor suksess som forfatter, og er lite kjent som forfatter i ettertiden. I dag er det kanskje den siste barneboka hun lanserte, *Naturens Eventyr* fra 1947, som fremstår som hennes sterkeste verk. Særlig de detaljrike og fantasifulle tegningene i boka peker seg ut.

Illustrasjon i Lagertha Brochs *Naturens Eventyr* (1947)

Broch var opptatt av samfunnsutviklinga i sin tid og spilte en aktiv rolle i lokalsamfunnet. Hun deltok i foreninger og organisasjoner, og skrev tekster for ulike publikasjoner, blant annet det feministiske tidsskriftet *Nylænde* og det politiske kvinnebladet *Urd*. Hun var aktiv i kvinnesaksforeningen *Den Selskabelige Diskussionsforening* i Horten fra organisasjonens oppstart i 1896, og virket som sekretær der fra 1899 til 1909. Foreningen hadde sitt eget blad, *Kvinsjaa*, som Broch redigerte, og som hun skrev og illustrerte for hånd. Dessuten satt hun i styret i den lokale landskvinnestemmegforeningen og i det første styret for *Horten Omegn Kvinneråd*. Engasjementet hennes var tydelig også på andre områder. For eksempel engasjerte hun seg i naturvern i *Selskabet for naturfredning i Norge*, og hun arbeidet for å frede mistelteinen i Horten. I barneøkene kommer kjærligheten til naturen frem både i teksten og illustrasjonene.

Broch kjempet ikke bare for kvinners rettigheter, men også for kvinnelige verdier. Hun var skeptisk til det hun oppfattet som tilhørende den mannlige sfæren. Hun mente at det hun betegnet som gutters dyriskhet, ikke ble tilstrekkelig bekjempet gjennom oppdragelsen. Det kommer frem i en artikkel hun sendte inn til *Nylænde*. Manuset står gjengitt i dagboka, men artikkelen ble ikke publisert.

Skulde det mon ikke snart være paatide at søge at faa trukket lidt af raadheden ud af vore smaagutter? Det er sørgelig at se, hvor lidet barnets «medfødte dyriskhed» modarbeides ikke alene i hjemmene, hvor det naturligvis burde ske først og fremst, men ogsaa i skolerne, hvor det jo elle[rs] hedder sig, man lærer dyd og gode sæder. – (s. 57).

Broch forholdt seg gjennom hele livet først og fremst til sine kvinnelige venner, selv om hun også beskrev noen positive forhold til menn. Til venninnene hadde hun til gjengjeld meget sterke og lidenskapelige bånd, og et sted i dagboka skriver hun blant annet «Jeg elsker alt det fine, bløde, yndige kvindelige!» (s. 251).

Lagertha Broch var eldst i en søskenflokk på 8 og kom fra relativt gode økonomiske kår. Det ga henne flere muligheter. Faren hennes var en virksom kjøpmann i Horten, og eide et bryggeri. Han hadde mulighet og vilje til å bruke penger på datterens utdannelse, men samtidig var han en praktisk mann som ville at hun skulle utdannes innen noe som kunne gi en sikker inntekt. Som Wang-teksten viser, ga han henne penger til å gå på tegneskole i Kristiania i 1886, men Broch skriver at «Det var kun det elementære jeg lærte der, – havde jo heller ikke brug for andet som vordende lærerinde; et høiere maal var altfor svævende og i det blaa for min praktiske far» (s. 127).

Til tross for sitt gode økonomiske utgangspunkt var ikke arbeidslivet problemfritt for Broch. Hun fikk ikke utfoldet seg kreativt slik hun ønsket, og som vi får se i Wang-teksten, ble Broch avvist alle stedene hun søkte jobb i Kristiania. Først da hun flyttet hjem igjen til foreldrene i Horten, fikk hun fast stilling som tegnelærer. Hun jobbet som tegnelærer ved middelskolen i Horten fra 1888 og frem til 1912, samme år som hennes første barnebok *Ruts papirer – billeder og smaaprat for barn* kom på markedet.

Dagboka gir også innsikt i hvordan Lagertha Broch var som person. Broch elsket kvinner og blomster, og fremstår som lett bevegelig og nærtagende. Sterke følelser av både lykke og sorg kunne sette henne helt ut av spill. Hun knyttet seg særlig raskt til mennesker som tok seg av henne, og hun tok det ofte svært tungt når hun måtte si farvel, også hvis det bare var midlertidig. De sterke emosjonelle reaksjonene skapte stadig problemer for henne. I dagboka reflekterer hun for eksempel over da hun meldte seg ut av Meldahl skole fordi tegnelæreren hennes

aldri var tilfreds med tegningene hennes lenger: «Det er slemt at have et saa omtåligt sind! alt gaar en nær; og alt gjør en syg» (s. 255). Broch ble hyppig syk, og hun beskriver både «åndelig» og «legemlig» sykdom i dagboka. Sykdom ble gjerne utløst av sterke emosjonelle hendelser.

Det var ikke uvanlig at kvinner ble diagnostisert med nervøse lidelser på 1800-tallet. Kvinner skulle være følsomme og ha nerver, spesielt i øvre samfunnslag. For Broch virker likevel sykdom og nerver å ha preget livet betydelig mer enn det gjorde for andre i omgangskretsen hennes. Før konfirmasjonen slapp hun for eksempel å lære det samme som hennes jevnaldrende på grunn av sykdom. Wang-teksten viser at sykdom var en utfordrende faktor også i arbeidslivet. Hun slet med å få arbeid fordi «ved synet af mig selv hed det altid, at jeg saa for svag ud og jo ingen kundskaber eller attester havde at paaberaabe mig» (s. 142). Broch vedstår i Wang-teksten at hun ikke tålte så mye, og unngikk steder hvor man snakket om emner hun helst ville unngå, blant annet av seksuell karakter.

Jeg var ikke vant til at høre saa frit og ubundet et sprog, som man førte der.
Frk. Wang lo af mig og sagde, jeg maatte da vænne mig til at taale lidt af hvert – og ikke kunde vente, at livet altid vilde tage paa mig med hansker, – og at jeg bare havde godt af at se og høre, hvordan alt i virkeligheden var (s. 128).

Seksualitet var forbundet med den mannlige sfære på 1800-tallet, og kvinner ble stort sett ikke sett på som seksuelle vesener før de var sammen med en mann. Men da Lagertha Broch kom til Kristiania, opplevde hun at hun visste og tålte mindre enn personer hun omgikk.

Lagertha Broch var en kvinne som på mange måter levde i samsvar med normene som gjaldt datidens borgerskap, men hun utfordret også enkelte normer. Både læreryrket og arbeidet med barnebøkene var sosialt akseptable beskjeftigelser for kvinner, men å avvise ekteskapet representerte et tydelig normbrudd. Man kunne heller ikke være aktiv i kvinneforeningen uten å møte reaksjoner. Miljøet i Horten var konservativt, og enkelte ektemenn forbød sine koner å delta. Noen fryktet til og med at foreningen kunne bidra til oppløsning av ekteskapet og dermed til grov umoral i samfunnet. I en artikkel som Broch skrev i dagboka i 1898 (s. 56), kommer det imidlertid frem at hun ikke ville endre ekteskapets institusjon drastisk, men heller ville styrke kvinnens posisjon i den. Broch mente også at alle

kvinner har naturlig omsorgsevne og morsinstinkt. I et fremlegg om skjønnheten i hjemmet, som hun holder i diskusjonsforeningen og nedtegner i dagboka, sier hun:

Fraseet al den nyere tids emancipation – for og imod – tror jeg, at vi er enige i, at det vel er det allerstørste kald i livet for en kvinde at vide, at disse hendes børns hele fremtidige ve og vel for den væsentligste del er afhængig af hende, og det hele samfund igjen af disse – alt gennem oppdragelsen» (s. 303).

Frøken Wang og det skeive aspektet

Lagertha Broch kaller selv erindrungen som er transkribert her, for «Frk. Wang» i innholdsfortegnelsen. Det understreker hvor stor betydning forholdet hadde for henne den tiden hun bodde i Kristiania. Maria Wang ble født i 1853 og var dermed 11 år eldre enn Broch. Broch hadde en jevnaldrende venninne med navn Johanna, og «Var Johanna og jeg forskjellige i mangt og meget, stemte vi dog fullstendig overens i vort nyeste sværmeri – frk. Wang» (s. 82). Det var både akseptabelt og vanlig for jenter å beundre og sverme for eldre kvinner, og Broch og Johanna fant stadig på unnskyldninger for å besøke Wang i bokhandelen i Horten. Broch ble stadig mer knyttet til Wang, og etter hvert ga Wang henne også litt kontorarbeid. Det ble vondt for Broch da både Johanna og så Wang forsvant fra Horten. Heldigvis for Broch fikk hun snart tilbud om å flytte inn med Wang i Kristiania, hvor hun endelig kunne forsøke å stå på egne ben.

Vi kan ikke vite mer om båndene Broch hadde til andre kvinner, enn det som fremgår av dagboka og enkelte av Brochs brev. Der er det aldri eksplisitt verken at hun var forelsket i eller seksuelt tiltrukket av kvinner. Broch bruker selv ord som «elsker», «indtaget i», og «tilbedt» for å beskrive sine følelser for Wang, men slike sterke ord var vanlige å bruke i brev og dagbøker på tiden hun levde. Man kan finne eksempler på lignende språkbruk blant annet i i brevvekslinger mellom Bjørnstjerne Bjørnson og hans venner. I februar 1896 skriver for eksempel Amalie Skram, som i likhet med Bjørnson var gift, til han: «Du er i sandhed af det stof, hvoraf menneskene laved og laver sine guder. Dejlige, ophøjede menneske – jeg lægger alting ned for dine fødder, og hvis det ikke lød så vulgært, vilde jeg sige at

jeg tilbeder Dig» (Brevs. BB2). Dersom Broch hadde mer enn det vi tenker på som platoniske følelser, eller opplevde seksuell tiltrekning overfor Wang eller andre kvinner, er det heller ikke sikkert at det ville kommet tydelig frem i dagboka. Som Hellesund har påpekt, var seksualitet forbundet med menn og heteroseksualitet i Brochs samtid, mens kvinner ble sett på som seksuelt rene. Det blir også ytterligere komplisert fordi tøyling av seksuelt begjær ble sett på som en dyd blant mange.

Det var ikke uvanlig at kvinner som tilhørte borgerskapet bodde sammen. Hellesund skriver at mens vennskap mellom menn ble tonet ned utover 1800-tallet, vokste intensiteten i mange av kvinnevennskapene. Dette kan nok skyldes at seksualitet og perversitet i mye større grad ble knyttet til menn. Broch hadde dermed en helt annen forståelsesramme for å tolke sine følelser enn det vi har i dag. Generelt virker det som om de sterke relasjonene Broch hadde med andre kvinner var tilfredsstillende, og at hun ikke hadde dype ønsker om at de skulle være noe mer. Tidlig i dagboka skriver hun blant annet: «Kan man tenke sig alligevel noget lykkeligere menneske end jeg! hvad gjør det med et skrøbeligt legeme og bristede illusioner, når man ikke er alene, men har så gode og kjærlige venner, der rent ud forkjæler en!»

Det mest interessante er kanskje hvordan Broch forsto seg selv og sine følelser, og samfunnets reaksjon på hennes måte å leve på. Det var farens økonomiske støtte som gjorde det mulig for Broch å bo sammen med Wang, og slikt samboerskap var først og fremst forbeholdt borgerskapet. Da Wang var i økonomisk nød, bestemte Broch seg for å hjelpe venninnen med penger som faren hadde ment hun skulle bruke på seg selv. Broch skriver at hun ikke trodde det var galt å gjøre dette, men faren reagerte med sinne, og det forferdet datteren. Dette fremstår som begynnelsen på slutten av forholdet mellom de to kvinnene. Da Lagertha Brochs søster Gudrun kom til byen, mente hun det var på høy tid å få henne vekk fra Wang. Samtidig måtte Wang leie ut stadig større deler av leiligheten for å greie seg økonomisk, og hun hadde til slutt bare et lite værelse igjen til seg selv. Gudruns besøk, i kombinasjon med Wangs plassmangel, gjorde at Broch dro hjem til foreldrene i Horten. Broch kommenterer også at andre venner hun hadde i Kristiania, syntes det var merkelig at hun ville fortsette å bo hos Wang når hun hadde så mange andre venner i byen. Selv om det var akseptert at kvinner bodde sammen på 1800-tallet, var det likevel forventet at det foregikk i en fase av livet, og at man til slutt skulle gifte seg og bo med en ektefelle av det motsatte kjønn.

Familien til Lagertha Broch oppfattet altså ikke forholdet hennes til Maria Wang som stuerent likevel. Men for meg fremstår det som usikkert hvorvidt dette handlet om at hun oppførte seg upassende overfor en annen kvinne. Faren til Broch var skeptisk til Wang allerede før datteren flyttet inn med henne, og det er ikke vanskelig å forestille seg hvorfor en praktisk kjøpmann som Johan Broch ikke ville at datteren skulle kaste bort penger på en 11 år eldre kvinne med en rastløs natur og økonomiske problemer. Det som er sikkert, er at økonomien begrenset mulighetene de to kvinnene hadde til å leve sammen. Om det hadde vært lettere for kvinner å bli økonomisk selvstendige, ville ikke Broch måttet bruke farens penger, og kanskje hadde de heller ikke måttet flytte fra hverandre? Et av stillingstilbudene Broch fikk mens hun bodde i Kristiania, ble trukket tilbake nettopp fordi lederen av forretningen syntes det var mistenkelig at hun ikke arbeidet hos sin far, som tross alt hadde råd til å ansette henne. Wang-teksten belyser dermed kvinners virkelighet og livsbetingelser så vel som den skeive historien.

Hellesund skriver at det tydelige skillet mellom kvinne- og mannsfæren begynte å oppløses mot slutten av 1800-tallet, og de nære venninneforholdene ble møtt med mer kritikk. Når Broch skriver ned minnene, fremstår det som om hun selv følte at hun krysset grensene for hva som var akseptabelt, og hun lot være å skrive flere brev til Wang i ettertiden blant annet fordi hun fryktet sin «ubeherskede» penn (s.161). Men dette siste kan også rett og slett handle om at Broch var redd for å uttrykke følelser som var sterkere enn de som Maria Wang kunne gjengjelde.

Lagertha Brochs dagbok belyser også et annet skeivt aspekt. Begrepet skeiv kan forstås på ulike måter, men er et samlebegrep som kan brukes om alle som bryter hetero- og tokjønnsnormen. I dagboka reflekterer Broch over at hun ikke passer inn i et typisk forelskelsesmønster. Hun skriver aldri eksplisitt at hun var forelsket i kvinner, men skriver at hun «heldigvis overfor det mandlige kjønn» har vært fritatt for forelskelser (s. 74). Dette gjorde at hun i oppveksten skilte seg ut fra sine jevnaldrende som var «forliebte snart i den ene og snart i den anden» (s. 74). Hennes lettelse over å ikke bli forelsket i menn kan kanskje forklares delvis som seksualitetsangst, og motvilje mot fornuftsekteskap og forventninger om å underordne seg en mann. Men selv finner hun ingen andre grunner enn en «underlig medfødt modbydelighedsfølelse, der kanskje, naar alt kommer til alt, er hos mig en uelskværdighed, jeg (...) ikke magter at modarbeide» (s. 251). Moren ser på det som abnormt at datteren ikke liker menn, men ikke skandaløst. Broch beskriver det likevel som et problem, og lurar på «hvor finder jeg dog løsningen»

(s. 251). Å skille seg ut fra heteronormen forårsaket med andre ord både takknemmelighetsfølelser og tvil og uro i Broch.

Livet i hovedstaden

Streben etter selvstendighet er et annet hovedtema i Wang-teksten. Det ble ekstra viktig for Broch å oppnå økonomisk uavhengighet etter at faren kritiserte henne for å bruke pengene hans på Maria Wang. Men det kan også se ut som om Wang var viktig for Broch fordi hun fungerte som en slags mentor, og ga råd om hvordan hun kunne oppnå en selvstendig stilling. Broch omtaler Wang som en «beskytterinde» (s. 130). Under en vanskelig periode i Kristianiaoppholdet vurderte Broch å dra hjem, men det var behovet for selvstendighet som telte mest, og hun ble i hovedstaden: «at opgive selvstændighedsfølelsen og udsigten – maaske den eneste i mit liv – til at lære noget? nei, det var baade karakterløst og feigt!» (s. 145).

Selv om Broch brukte mye av plassen i dagboka til å reflektere over relasjonen til Wang og andre kvinner, opptar det likevel bare en brøkdel av den. Det synes jeg er viktig å få frem fordi jeg ikke vil gi inntrykk av at Brochs forhold til kvinner utgjorde en viktigere identitetsmarkør enn det faktisk gjorde. Selv i dette dagbokutdraget som kanskje først og fremst handler om Wang, får vi innsikt i andre hendelser hun opplevde mens hun bodde i Kristiania, og som gjorde inntrykk på henne. For eksempel var Bjørnstjerne Bjørnsons hjemkomst en stor hendelse. Vi får også se at hun liker å gå inn i enkelthendelser og beskrive dem i relativt mye detalj, slik som hun gjør med en togtur der hun støtet på skuespilleren Henrik Clausen. Teksten som utgis her, beskriver en tid i Lagertha Brochs liv som var viktig for henne på flere måter, og gjennom den får vi innsikt i mange sider av livet og personligheten hennes.

Frk. Wang – en erindring fra Kristiania 1886

[125]

Det første bølgeblad fra Danmark! (1896.)

Frk. Wang^{k1} tog sig umaadelig venlig af mig og understøttede mig meget, naar jeg udtalte mit ønske og hensigt snart at faa en bestemt beskæftigelse. – Hun kom meget hjemme og forstod at vinde alle; far^{k2} var kanske den eneste, der ikke havde fuld tillid til hende, – men dog ikke af nogen bestemt grund. – Jeg har før nævnt, at hun boede sammen med fru Olga Petersen^{k3} og dennes to børn, for hvem hun kanske var en bedre opdragerinde end deres egen mor. Fru Petersen kunde ikke like mig og lagde det ofte aabenbart for dagen – især efterhaanden, da frk. Wang begyndte at sige du til mig og ofte foretrak mit for hendes selskab. Det endte da ogsaa efter mange kjedelige historier med, at frk. Wang afhændede sin boghandel til fru Petersen – det vil sige kommandør Rosenqvist^{k4} og andre cautionister – og selv overtog «Påhlmanns skriveinstitut» i Kristiania.^{k5} Frygtelig tungt var det for mig at skulle skilles ogsaa for hende! og jeg begyndte [126] at tro kun at være udseet til sorg i livet, – ak, havde jeg dengang vidst, hvad al min længsel og uro skulde føre til – Maria Wang trøstede mig med, at naar hun var kommet godt til ro i byen, skulde jeg se at faa udvirket hos far tilladelsen til at gaa paa tegneskole, – og saa kunde jeg bo hos hende; – vi skulde faa det saa godt og roligt sammen!

Alt gik efter ønske, – og lidt efter nytår 1886 reiste jeg straalende lykkelig ind til den saa lange ønskede *begyndelse* – V. Hannos tegneskole!^{k6} og fremfor dette, kanske – til et menneske, der holdt af mig og vilde behandle mig med godhed og kjærlighed i alle henseender. – Hun boede paa Storthingsplads 7 – «Pultosten» kaldet – og med «Bellmonts pianolager» i etagen nedenunder, – Centralhallen allernederst og kunstneratelierer paa toppen. –

Det er, som en legemlig smerte farer igjennem mig ved at skulle rippe op i erindringen fra den tid saa rig paa blandede erfaringer – og som en bod, jeg paalægger mig selv. Ofte har jeg tænkt og ønsket at ville glemme dette intermezzo i mit liv; men da jeg Gud ske lov kom nogenlunde uskadt ud af det, har ^[127] det vel ikke været uden gavn alligevel, og – tiden læger alle saar. –

Baade frk. Wang og jeg var meget glade ved at være sammen igjen og havde det rigtig hyggelig i vor fritid og om aftenerne. Hun havde en masse skriveelever og forstod her som altid at trække en masse unge mennesker til sig. Blandt eleverne hørte ogsaa jeg, – kunde jo ligesaagodt sætte mig ind i skriveundervisning med det samme, endskjønt den Påhlmannske metode ikke egentlig tiltalte mig. Men at kunne efterlige bogsta[v]jerne¹¹ skadede jo ikke i paakommende tilfælde; og Maria ønskede det meget, for at jeg kunde afløse hende, hvis sygdom eller andet kom paa.

Hele formiddagen gik med til tegneskolen. Det var kun det elementære jeg lærte der, – havde jo heller ikke brug for andet som vordende lærerinde; et høiere maal var altfor svævende og i det blaa for min praktiske far. – Det glædede mig meget, naar V. Hanno fandt mine tegninger gode og udførte «med smag», – ligeledes, at der i nogle af mine hjemmeopgaver, vi fik, var «opfatning og omtanke». Ikke mange elever var der samtidig med mig, saa det var rigtig fredelige og behagelige ^[128] arbejdstimer. – Frk. Wang havde ikke anledning til at holde egen husholdning; frokost og aften blev det senere, da hun fik anskaffet et lidet gaskogeapparat. Engang imellem besørgede vagtmesteren vor middag; ellers gik vi ud og spiste, – ogsaa et par gange hos fru Bjørnson, dengang fru Sandbergs privathotel^{k7} men det var min skræk! Jeg var ikke vant til at høre saa frit og ubundet et sprog, som man førte der. Frk. Wang lo af mig og sagde, jeg maatte da vænne mig til at taale lidt af hvert – og ikke kunde vente, at livet altid vilde tage paa mig med hansker, – og at jeg bare havde godt af at se og høre, hvordan alt i virkeligheden var. Jeg indrømmede maaske sandheden deraf og tvang mig iallefald til næste gang at gaa med derned igjen. Fru Sandberg havde mange spisegjæster og af alle slags, mest yngre mere eller mindre bekjendte herrer fra CarlJohansverdenen, – særlig husker jeg paa hver side af fruven ved bordet redaktør Thommesen^{k8} og Bjørn Bjørnson,^{k9} – lidt længere borte Gerhard Munthe.^{k10}

«Fy, da, Jenny! aa er'e for noe raat kjøtt, du holder der, da, mor? fy, saant svineri –!» spurgte Bjørnson, da stegen blev serveret.

[129] «Aa, det er netop sundt for saadanne svinepelsere som dere mandfolk, – netop rigtig godt for dig, far! det skulde dere ha bestandig allesammen – » en rar conversation ved et spisebord – – Bjørnson var meget sær og krakilsk under hele maaltidet og fandt, at intet andet var passabelt end Schweiszerosten, hvorefter han fortærede en utrolig masse.

«Aa, gaa op og læg dig, du, far!» var slutningsreplikken. Dette gjorde han imidlertid ikke, men slængte sig paa en causeuse i salonen indtil «den forbandede kaffen kom.» – Frk. Wang og fru Sandberg talte meget sammen, og jeg hørte til, da fru Sandberg ikke kunde faa lokket andet end enstavelser ud af mig. «Hvad er det for en, De har plukket op der, da, frk. Wang?» var den meget smigrende omtale af mig; den blev ikke besvaret; thi i det samme kom fru Sandbergs ældste datter – den nydelige frk. Sigrun, ^{k11} der nu gift med G. Munthe – farende ind og raabte: «Hvor er Bjørn henne? faar jeg det, du lovede mig da! jeg vil ha det med engang – » «A – – a, ja! du maa saa – du skal nok faa det siden,» svarede den trægt og dovent i sin liggende stilling, – benene langt ud paa gulvet og begge hænderne ^[130] i bukselommerne.

«Kom nu da, Bjørn! ellers glemmer du det bare jeg vil ha billet til en af de allerbedste pladsene i theatroet, du kan skaffe.» «Det er da fælt til mas paa dig ogsaa, unge ja, kom og bli med ovenpaa, da.» Og saa gik de to sin vei.

«Jøss, for nogle unger – » sagde fru Sandberg. Hun og frk. Wang snakkede videre, og jeg hensank i mine egne betragtninger over en avis, indtil fru Sandberg meget høit udtalte en haarreisende sætning: «Nei, ved De hvad – saa'ne toskede mandfolk! sandelig om en straks behøver at – – – Saasntart der var anledning, overtalte jeg frk. Wang til at gaa bort med mig, – og vi kom ikke der mere men talte om mange forskjellige slags ting den aften, og jeg befandtes at være høist uvidende og uskyldig paa de fleste omraader og blev derfor raadet til at studere en lægebog og andre lærerige skrifter.

Aa, jeg vilde saa gjerne gjengive alt dette paa en rolig maade og ikke kaste for store stenk paa min dengang saa beundrede og afholdte beskytterinde – – ^[131] jeg har hende jo dog at takke for saa meget, – men det falder mig saa vanskelig at tænke ganske nøgtern over de ting nu, endskjønt det jo allesammen er over for længe siden. – Svag af legeme og i besiddelse af maaske altfor liden karakterstyrke, –

lidenskabelig indtaget i hendes vakre ydre, – den helt nye retning af lecture og de for den unge, aldeles uerfarne pige saa æggende samtaler alt forenede sig og kom væltende over mig paa engang, saa det kanske var et helt under, at ikke min forstand gik med paa kjøbet! især nogen tid senere, da mine romantiske idéer om en selvstændig stilling for alvor gjorde sig gjældende. –

Det interesserede mig altid, naar frk. Wang omtalte sine familieforhold og sit urolige ungdomsliv. Nogle forviklede historie var det med hensyn til navnet, Trosdal, Storm og Wang løb altid i et for mig. Hendes tidligste barndomshjem var i Nordland – i Vefsen, indtil moderen med den yngste – en søn reiste over til Amerika. Hun maa have været en ualmindelig energisk kvinde, men umulig at leve sammen med, iallefald for sin mand, der var af en yderst svag karakter og aldrig drev det til andet end at ligge familien tilbyrde. ^[132] – Maria kom da som en 8–9 aarspige i huset hos en tante, der var gift med provst Hansteen^{k12} i Selbo og blev strengt opdraget med disses fire børn: Alfred,^{k13} Niels,^{k14} Marie^{k15} og Adolfine.^{k16} Men hun var af en altfor urolig og sammensat natur til i længden at føle sig rigtig vel der og overtalte sine pleieforældre saa længe, til de maatte give efter for hendes ønske; og som en sytten aar omtrent reiste hun over til New-York til moderen. Men mellem disse to gik det ikke længe; og Maria kom ud paa egen haand og i de forskjelligste stillinger. – Saa tilbage igjen til hjemlandet en kort tid, – tog sig af faderens hus og fik dette ordnet med en fjernere slægtning som husbestyrerinde. Provst Hansteens forsøgte at overtale hende til at blive i ro hos dem; – men ret som det var, reiste hun tilbage til Amerika igjen – paa en helt anden kant end der, hendes familie opholdt sig. – Paa det tidspunkt havde hun sin livsroman, – blev forlovet med en meget smuk og høitstillet herre; Chapmann^{k17} hed han. Selv maa hun have været overordentlig vakker dengang at dømme efter fotografier. Hun vidste ikke, at hendes forlovede var lovformelig gift, men levede ^[133] skildt fra sin kone, der var sindssvag. Denne viste sig paa scenen netop dagen før sin mands nye giftermaal og som fuldt normal og aandsfrisk. Maria laa længe i hjernebetændelse efter den historie. – After tog hun hjem til Norge igjen og opholdt sig en længere tid i Nordland som selskabsdame. Men dette var for små forhold for hendes videbegjærighed og begavelse paa alle mulige omraader – der var jo ikke den ting, som hun ikke kunde udføre eller kjendte til! og saa reiste hun til sin fars familie, Storms, i Kristiania, – tog undervisning i forskjelligt og blev ansat i Albert Langes boghandel. Paa den maade kom hun til Horten senere som bestyrerinde af en filial af denne forretning, hun selv efterhaanden altsaa blev istand til at overtage. Hendes familieforhold kjendte ingen videre til; og det slog mig sommetider, naar

hun talte derom, at hun kanskje paa sin livlige fortællermaade gav det altsammen et noget fantastisk skjær. Men da jeg saa kom sammen med hendes slægt, der flyttede til byen, bekræftedes det meste deraf. –

Alfred Hansteen var jurist og ansat i departementet, – en underlig før og sygelig pebersvend, der mest [\[134\]](#) interesserede sig for mineralier og stenarter, hvoraf han viste mig masser. Maria holdt han meget af, kunde man godt merke, men var altid skeptisk overfor hendes mangfoldige prosjekter og høitflyvende planer, hvorfor hun ofte ærgrede sig over hans «bornerte og spidsborgerlige» væsen. Men de var alligevel meget glade i hverandres selskab, og vi besøgte ham ofte, især da søstrene kom og skiftevis holdt hus for broderen.

Marie syntes jeg saa udmerket godt om; der var noget friskt og kjækt – rigtig tillidvækkende over hende; – hun blev gift med en søn af biskop Essendrop. Den anden – Adolfine, var ogsaa sød, men gjorde et mere svagt og forkuet indtryk. –

Den yngre bror – Niels, var Maria meget glad i! Vi var ofte i hans atelier – en trappe op i vor egen leilighed. Han var i regelen meget taus og lidenskabelig optaget af sine malerier – et par deilige snestykker, han dengang havde under arbeide, og som selvfølgelig interesserede mig ganske umaadelig! Det var kun en kort tid, jeg havde anledning til at se disse; han flyttede nemlig ved sit giftermaal [\[135\]](#) med frk. Mimi Rytterager, [k18](#) som jeg følte mig saa imponeret af, at jeg frabad mig at følge med Maria til deres hjem. Den unge frue og søsteren, fru dr. Thue, [k19](#) kom af og til hos Maria; og jeg opnaaede derved at høre deilig musik, da vi havde et leiet piano fra lageret nedenunder staaende til afbenyttelse oppe hos os. –

Familien Storm – jeg ved ikke rigtig, hvad stilling de indtog – tiltalte mig ikke saa meget først; der var noget eget forceret og affecteret over dem; de – især fruen, «tante Louise» [k20](#) – holdt vist frygtelig paa deres værdighed og stræbte tilsyneladende kun efter at skjule sine smaa og fattige kaar. Nu ved jeg næsten ingen sundere og *sandere* karakter end Christine Siebkes! [k21](#) og hvor hun forstaar at opdrage sine yndige børn – Hendes mors søster, frk. Christiansen, [k22](#) boede dengang i gamle fru Siebkes gaard, no. 1 i Trondhjemsveien, og havde pensionat og middagsgjæster, hvoriblandt Maria og jeg hørte en lang tid. «Tante Nicka,» som vi kaldte hende, var en af de sødeste ældre damer, jeg nogensinde har truffet! og naar jeg, besøger jeg hende fremdeles – i Pilestrædet, hvor hun nu bor med sine

pensionærer, mest gamle og svage damer, der ikke [136] kan hjælpe sig selv. – Sammen med os kom hver middag den antikverede kavaller, forhenværende stadthauptmann, Frederik Wang^{k23} – en rigtig ækel og affecteret gammel en, syntes jeg; men – aaret efter blev han jo gift i en alder af nogle og sytti med en søster, var det vist, af generalkonsul Tønsberg; hver sin smag! Det var lang vei frem og tilbage til Trondhjemsveien hver middag; og vi holdt det heller ikke ud i længden, men gik af paa halvveien, nemlig paa dampkjøkkenet; dette, tror jeg, dog ligesaagodt havde sin virkelige grund i, at frk. Wang maatte indskrænke sine udgifter; jeg anede og forstod det paa saa mange maader; men hun sagde det først senere rent ud.

Udover vaaren ventedes Bjørnstjerne Bjørnson hjem fra sin lange bortevareren fra Norge; og folk var meget optagne deraf. Ankomstdagen var vi naturligvis ogsaa ude for at se. Der var pyntet og flagsmykket overalt, og alle vinduer omkring havnen og gader propfulde af mennesker, – ja, skibsmaster og alle mulige slags ophøiede stader som lygtepæle etc. var kapret af tilskuere. – Paa grund af frk. Wangs bekjendtskab til en vis clique fik vi en udmærket plads, [137] hvorfra man kunde se, naar skibet kom, landstigningen osv. sammen med redaktør Thommesens familie, doktor Gades,^{k24} fru Sandberg og flere andre. Spændingen var stor; og ret som det var, hørte vi: «nu kommer'n – der er de» Damerne i vor nærhed var meget bevægede; en af dem sagde med begeistring malet i sit ansigt: «Aa, det er en deilig mand, – en Guds mand – »

Dampskibet lagde – flagdecoreret fra top til taa – til bryggen, og trængslen omkring os blev næsten uudholdelig, da man kunde tænke sig, at Bjørnson vilde stile derhen. Folket jublede og skreg, peb og raabte hurra – – og der kom den store mand baaret høit over mængden, – nikkende og hilsende til alle kanter og med det prægtige, graasprængte haar utildækket og flagrende for vinden. «Ja, vær nu rolige me[d] dere, da, gutter! jeg er saa glad i dere allesammen,» raabte han udover vore hoveder, – og folket skraalte af begeistring. Jeg kan ikke nægte, at det krøb nedover ryggen paa mig^{ved} at være vidne til en saadan modtagelse! man føler sig selv mindre end det mindste kryb – –

Bjørnson steg opi den ventende ekvipage, der skridt for skridt langsomt avancerede opover Carljohansgade til [138] fru Sandbergs hotel; vi andre fulgte med sværmen. Hele gaden var sort af mennesker, der raabte og skreg, indtil digteren viste sig paa

altanen, hvorfra han holdt en kraftig og varm hjemkomsthilsen til folket. – Om aftenen var der festforestilling i theatret, «Sigurds hjemkomst.»^{k25} Maria og jeg var der ogsaa og havde udmærkede pladse. Theatret var overfyldt; og der var en begeistring uden lige. Bjørnson blev tilslut kaldt frem paa scenen og vilde sige noget til tak, men kunde ikke; – en af skuespillerne gjorde det i hans sted og forklarede, at «vor store digter» var for dybt rørt til at kunne udtrykke sin store bevægelse over ikke alene at se, med hvilken kjærlighed hans eget folk hilsede og tog imod ham, – men ogsaa det, at han endelig opnaaede for første gang at se sin søn, Bjørn, optræde paa den hjemlige scene og med saadan forstaaelse af sin fars digterværk. – To gange har jeg været i theatret under demonstrationer, – denne og ved et stykkes udpiben – «Mænd af ære» eller noget lignende hed det. –

Hos mine gamle venner kom jeg af og til i vinterens løb, men kun naar jeg directe blev inviteret, da det var mig en stor overvindelse at gaa ud alene. Der laa nemlig altid paa bunden en slags frygt for at blive spurgt ^[139] ud angaaende Maria Wang, og om hvorfor jeg vilde bilve ved at bo hos hende, naar jeg havde saa mange andre venner i byen, osv. Maaske netop af den grund, at jeg helst intet vilde fortælle hverken om hende eller mine egne daglige gjøremaal, – kom det hele til at staa i et lidt besynderligt og hemmelighedsfuldt lys. Jeg følte, at frk. Wang i virkeligheden slet ikke passede for mig; men jeg *vilde* være hos hende, – vilde holde ud alt, hvad jeg var begyndt paa og holdt jo saa ubeskrivelig meget af hende!

Fyrdiriktør Ryes,^{k26} hvor Olaf^{k27} boede, strakte deres venlighed og gjæstfrihed til hele vor familie – saaledes ogsaa til mig. Og ikke alene disse, men ogsaa fru Ryes mor, gamle fru Diricks og hendes to døtre, Mimi og Gabrielle. Hos dem traf jeg igjen sammen med frk. Reusch fra Bolkesjø^{k28} og hendes bror, geologen dr. Hans R.^{k29} – En søndagmiddag hos fyrdiriktørens var blandt andre gjæster den gamle frk. Elisabeth Welhaven,^{k30} en umaadelig morsom og livlig dame. Vi sad i mørkningen ved en maaneskinslampe og hørte hende fortælle komiske historier fra Bergen og af sine egne familie – og smaaerindringer fra barndommen. –

Hos grosserer Schwenckes^{k31} var en søndag Catharinus ^[140] Elling;^{k32} han spillede en hel del hele og halvtfærdige compositioner, der ikke var udgivet i trykken endnu. –

Derved kommer jeg ogsaa til at tænke paa et møde med skuespilleren, Henrik Clausen^{k33} i en sporvogn. Der var ikke andre passager end ham, en gammel kone med skaut og kurv paa armen – og jeg. Vi kom ude fra Ancherbroen alle tre, og jeg skulde af paa Egertorvet; men den der glemte dette, var jeg, der fulgte med hele linien ud – til vestbanestationen. Først sad hr. Clausen ganske rolig og saa ud af vinduet. Men saa begyndte han at stirre stift saa paa konen og saa paa mig og gav sig til at gjøre grimacer, saa man ikke kunde holde ud at se paa ham. Pludselig reiste han sig og bankede paa vinduet til kusken: «De – De saa jo, jeg betalte før?» «Ja, da.» «Godt; – det var godt, siger jeg. Hører De? det var godt! men jeg kom til at lægge nedi en øre mere, end de skulde ha.» «Jasaa –?» pengekasen blev laaset op og efterseet, – «nei, jeg ser ingen, jeg – » «Næ-i, det kan nok være, det, – men jeg gjorde det'a alligevel.» «Ja, men – dere kan jo se selv; der er ikke mere end akkurat. Dere maa huske fejl.» «Ja-a, det kan godt være, det; – men jeg lagde nu en ^[141]øre i alligevel, da – » «Fan» – sagde kusken og laasede bøssen op paany, «her kan dere jo tælle op selv!» «Ja-a, det er rigtig nok, det, san – men jeg lagde nu en øre i alligevel – » dette blev sagt med de forskjelligste betoning og ansigtsudtryk, saa kusken vist troede manden var gal. «Nei, har di seet slig en!» sagde den gamle konen. «Aa er'e, di sier, mor? er jeg slig en – fy da! nei, jeg ska' si dere, at det er han, som er slig en! jeg har bare betalt en øre for mye paa apperaten der, og saa vil <en slig en> ikke gi mig'en igjen». «Aa jøss – for en gælen mand! dere kan da vel skjønne, at han der maa vide bedst om det, som kan laase op kassa – » «Ja-a, det kan nok være det; men – jeg lagde nu en øre nedi alligevel – » Imidlertid var sporvognen standset, og Clausen sprang ud, men blev staaende oppe i gaden, – lagde hovedet paa skakke, smilede og nikkede til os alle tre og gjentog sit: «men – jeg lagde nu en øre nedi alligevel. – »

Tegneskolen var mig langt fra nok; anledningen, medens jeg var i byen, burde benyttes til at lære alt muligt, syntes jeg, – og da helst saadant der kunde forenes med tegningen. Men for at kunne dette, maatte ^[142]jeg kunne fortjene noget selv, da far havde saa nok andre at hjælpe og forsørge. Paa den maade var det altsaa, jeg kom i berøring med den omtalte forhenværende pastor Simonsen (side 30 i bog. no. 1.)^{k34} – Jeg søgte alle mulige smaa kontorpladse, enten de var paa Vaterland eller langt udover Grünerløkken, – men med samme resultat. Man reflecterede flere gange paa min haandskrift; men ved synet af mig selv hed det altid, at jeg saa for svag ud og jo ingen kundskaber eller attester havde at paaberaabe mig. Sidste gang, – det var hos en Werner i prinsensgade – blev jeg for alvor kureret. Straalende glad over virkelig at være bleven antaget til ^{at} copiere – og mindre slags

kontorarbejde kom jeg den første morgen med det freidigste og lyseste sind til den fastsatte tid og blev sat til at paginere en bunke kvitteringer. Om nu dette ikke gik efter ønske, eller hvad der var kommet iveien, det ved jeg ikke, men merkede straks, at principalen var kommet paa andre tanker med mig. Pludselig stillede han sig op foran mig med begge hænder i bukselommerne og saa paa mig med et eget smil og udtryk, som jeg først ikke forstod. «Sig mig, frøken, – hvorfor er ikke De hjemme hos ^[143] Deres far?» han fikserede mig fra øverst til nederst – «han sidder jo i en udmerket stilling, – gammelt, kjendt firma, saa De maatte da sagtens kunne faa arbejde hjemme – » ^aJa, men jeg vilde saa gjerne blive selvstændig og forsørge mig selv.» «Hem. – er der noget iveien med Dem kanske? saa De ikke kan komme overens med Deres far, – eller hvordan?» Hans blik blev aldeles uudholdeligt selv for en saadan uskyldighed som mig, og det strømmede igjennem mig af angst og forfærdelse. Jeg sprang op og sagde noget om ikke at ville være der mere – «naa, tag det med ro, frøken! man maa jo uvilkaarlig komme til at tænke paa lidt af hvert, naar man kjender Deres fars firmanavn – – men forresten er det godt, De siger det selv; thi i grunden har jeg forpligtelser overfor en anden dame, en kusine, der er meget fattig» – osv. Han tvang mig til at modtage fem kroner, – jeg havde i lang tid efter ren modbydelighed for femkronesedler; der laa skam og bebreidelse i hver enkelt af dem! Rasende og fortvivlet kom jeg hjem den formiddag; og det var ikke frit for, at frk. Wang var noget ærgerlig; hun mente, at min enkle og altfor tarvelige dragt var skyld i, at folk ikke fik tillid til mig; – og at jeg maatte se at ^[144] beherske mig og heller «sætte en mine op»; thi ellers maatte jo naturligvis praktiske folk antage mig for et rent faar og gudsord fra landet! og det nyttede aldrig, hvis man vilde staa paa egne ben. –

Jeg skrev hjem og spurgte far, om han havde noget imod at lade mig lære at sylografere. Jeg havde nemlig udført nogle kort, som Maria Wang viste til hr. Pahrman – Mallings boghandel. ^{k35} Han fandt dem meget smukke, sagde han og vilde have mig uddannet paa en eller anden maade ved siden af tegningen, saa skulde han nok kunne anbringe mig ved tid og leilighed – – han foreslog sylografie, da her i landet kun var en eneste dame, frk. Falck-Ytter, ^{k36} i denne branche. Det var umaadelig tiltalende! – mine kort blev alle solgt i Harald Lyches papirforretning paa Egertorvet og var sat temmelig høit i pris. – Frk. Wang var ligesaa ivrig som jeg; og vi gik til flere sylografiske atelierer. Men da man som en anden haandværker maatte binde mig kontraktsmæssig for mindst fire aar som lærling, indsaa jeg, at det vanskelig lod sig gjøre, og maatte derfor helt opgive den tanke. – Imidlertid skrev far, at hvis der var noget specielt, jeg gjerne vilde lære, og

som ikke [145] medtog saa lang tid, kunde jeg godt faa lov til det; – og efter mange slags betragtninger mellem frk. Wang og mig kom jeg udover vaaren i fotograf Wischmanns^{k37} atelier i Storthingsgaden for at lære at retouchere. Det elementære kursus paa tegneskolen var færdig, og hele formiddagen gik nu med til den anden beskæftigelse, der optog mig i høieste grad. Pladeretouche morede mig mest og faldt mig temmelig let. – I begyndelsen var jeg helt optaget af mit arbejde og den haabefulde udsigt, naar jeg endelig havde lært noget ordentligt! Men saa begyndte reflectionerne over mit nuværende liv i sammenligning med, hvad jeg før havde været vant til, – og jeg fandt mig selv at være degraderet i en forfærdelig grad tung og trist blev jeg og havde fuldt følelsen af at sku<...> synke tilbunds i simpelhed og mudder! det havde nok været tifold bedre at brudt overtvært og reist hjem til mine forældre, der havde det godt, – og saa blive der i ro. Man anede nok ikke hjemme, hvordan jeg i virkeligheden havde det; – – men at opgive selvstændighedsfølelsen og udsigten – maaske den eneste i mit liv – til at lære noget? nei, det var baade karakterløst og feigt! – Wischmanns familie var meget tarvelig; [146] men jeg fandt det som en pligt at dele deres interesser og saa meget som mulig behage dem. Derved fik jeg forresten anledning til det foraar at overvære maleriudstillingens aabning; en af de yngre malere var nemlig fru Wischmanns bror, og han gav fru, hendes ældste datter – en rigtig pyntet demimonededame – og mig en adgangsbillet. Det var jo en stor begivenhed – mest maaske at se paa de størelser i og udenfor kunstnerverdenen, der var forsamlede ved festen. Noget ængstelig var jeg forresten ved muligheden af at træffe bekjendte, der vilde spørge mig ud; men disse var heldigvis mere optagne af malerierne end jeg. –

Det var let at merke, at der blev vanskeligere og vanskeligere forhold for frk. Wang at kjæmpe imod; kjed var hun af skriveinstituttet og fik farlige konkurrenter i Heike & Danielsen. Eleverne blev mere eller mindre forsømte, – og der kom i næsten hver eneste post breve, der satte hende ud af humør – gammel, forfalden gjæld fra forretningen paa Horten. Alle mulige slags spekulationer havde hun for at se at kunne klare sig. Den store skrivesal med de to tilstødende værelser blev [147] udleiede til selskaber og foreninger om aftenerne, saa vi havde mange gange fuldt op at gjøre med itide at faa ryddet afveien alt, der hørte til skrivningen; og mangan en aften maatte vi se at putte os hen et eller andet stæd saa lenge som muligt for ikke at komme for tidlig hjem, – vore værelser var jo optagne. Jeg havde paataget mig at «styre hus» for at lette hende den bekymring; saa kom vagtmesterens pige og hjalp lidt med rengjøring om morgenen. Hun kunde fortælle historier! aa, hvor det er forfærdelig, at unge kunstnere skal ødelægge sig selv

saaledes – næsten allesammen føre saa vildt et liv! Pigen gik mellem ateliererne og os daglig og berettede om de frygteligste ting og udskeielser, der gik for sig lige over vore hoveder, – uf, jeg taaler næsten ikke at tænke tilbage paa alt det der – – Meget slemt var det ogsaa mange gange for os selv, når vi kom hjem om aftenen og skulde op i vor egen leilighed; først Centralhallen at komme forbi og ofte forfulgt af halvdrukne mennesker opigjennem trapperne, – og saa, hvis gassen var slukket, ømme scener i hver en krog og raa og frække bemærkninger til en i forbigaaende. Derved kommer jeg ogsaa til at huske [148] paa et pudsigt møde en søndagformiddag i en af gangene. Jeg kom med en liden skizzebog under armen og en blyant i haanden, – havde tegnet noget fra et af vinduerne. Saa kom en lidt ældre og besynderlig udseende dame opover trappen, formodentlig paa vei til et af ateliererne. Hun for hen til mig, greb fat i min arm og stirrede, som om hun vilde gjennembore mig aldeles med sine øine: «Hvad har De at gjøre her?» «Jeg bor her.» «Bor her – men hvad er det, De foretager Dem midt paa en søndagformiddag?» «Jeg tegner» – og dermed overfusede hun mig i den grad om «utidighed», «helligbrøde», unge kvinders tankeløse handlemaade», osv. osv.! Jeg stod der med min tegnebog og vidste hverken ud eller ind, jeg – tilsludt endte hun sin ordflom med at spørge: «Ved De egentlig, med hvem De taler?» «Ne – i» – «Med frøken Camilla Wergeland! De har naturligvis hørt hende omtale? frøken Camilla Wergeland!» med eftertryk; og dermed gik hun. –

Af og til kom fru Olga Petersen til byen og boede da altid hos Maria Wang; men det var ikke glædesdage! Hun var jalous i høieste grad og gav ondt af [149] sig hele den tid, hun var der. Jeg kunde bare ikke begribe, at Maria tog imod hende; – men der laa nok andre hensyn end de, jeg kjendte, under dette. Da benyttede jeg gjerne anledningen til at besøge mine andre venner, – ellers blev det nok sparsomt nok med min høflighed og hensynsfuldhed overfor dem desværre. –

I sommerferien reiste jeg høist modvillig hjem; retoucherapparater havde jeg med og fandt deri som et slagt forbindelsesled med hovedstaden. Og saa hurtig, det kunde lade sig gjøre, reiste jeg tilbage igjen og vilde nu gjøre alt muligt for at faa en plads hos en fotograf. Jeg gik fra den ene til den anden, uden at det lykkedes mig at opnaa andet end gyldne løfter. Ogsaa hos dem fik jeg høre om mit altfor sygelige udseende og den naturligvis for urimelig korte læretid som ~~et~~ retoucher. Jeg var nær ved rent at fortvivle! Frk. Wang saa ikke verden saa meget lysere for sit vedkommende, – saa der var hellerikke stor opmuntring at faa. – Det eneste, vi endnu glædede os ved, var de lange spadsereture søndag eftermiddag opover

Egeberg eller i Tøienhaven. Der fik jeg en blomst engang af hr. Schubber^{k38} selv, – en ganske deilig ^[150] blomst, jeg her har tegnet af; den lignede noget en glockcinia, men havde glinsende, høierøde silkehaar opover blomsterkalken og skulde være det eneste eksemplar her i landet. De opslaaede kronblade var lys jordbærfarvede med dyb violette tegninger i, – det indvendige høierøde silkehaar som de opover kalken; navnet har jeg desværre glemt. Blandt alle disse blomster og ude i den deilige natur glemte vi begge vore daglige sorger. –

Det var frk. Wangs hensigt at blive af med skriveinstituttet, da hun ikke mere var istand til at betale brødrene Påhlmann deres tilgodehavende for filialen i Kristiana; og hun underhandlede og corresponderede ivrig med dem for paa en eller anden maade at blive kvit. Det var en frygtelig tid! alt løb rundt i hovedet paa en, baade hendes og mine egne affærer; men disse sidste traadte dog mere i baghaanden, eftersom alt blev sortere og sortere ^[151] for stakkels Maria. Jeg laa og tænkte hele nætter igjennem paa, hvordan jeg dog skulde kunne hjælpe hende og plagede hende kanske mange gange med mine omsorgsfulde og urealisable forslag. – Da jeg en dag kom hjem fra Wischmanns, var hun aldeles fortvivlet. Der gik en herre ud af døren, idet jeg kom; og jeg hørte meget bestemte ytringer af ham udtalte i en alt andet end blid tone. Maria var ogsaa sint og sagde noget om «Kniven paa struben,» idet han trak sig tilbage. Jeg turde ikke spørge før senere og fik da vide, at det «kun var 200 kr.,» det gjaldt om til næste dag kl. 10. Jeg foreslog hende at henvende sig til Alfred Hansteen eller en ande[n av]^{u2} hendes bekjendte, der vel sagtens vilde laane h[ende]^{u3} det lille beløb i nogle dage, indtil hun fik indkasseret eleverne. Men det turde hun ikke, da hun saa langt som muligt havde trukket paa sine venners godhed og taalmod, forklarede hun; – det var første gang, hun talte rent ud til mig; – og kunde hun ikke skaffe dette, vilde der i de paafølgende dage strømme flere forfaldne veksler ind, og udpantning var uundgaaelig. Da gjorde jeg noget, der vist i de ^[152] flestes – ja, maaske alles – øine vil staa som en forbrydelse, – nemlig gik i Creditbanken og forlangte paa min fars navn 200 kr.; dette havde jeg fuld ret til – det vil sige til mit eget sædvanlige behov hver maaned. Jeg tænkte i min barnlige uskyldighed og naive tillid, at far vel nok, hvis han havde været tilstede, vilde have laant frk. Wang den pengesum, naar han saa, hvor nødlidende hun var; og det faldt mig slet ikke ind, at dette fra min side kunde være noget egentlig forkasteligt, – der var jo for kort tid til at først at underrette far derom! Da jeg kom med pengene og straalende glad overrakte Maria dem, blev hun forfærdet og spurgte, om jeg egentlig vidste, hvad jeg havde gjort –? men jeg beroligede hende med, at far naturligvis ikke kunde have det mindste imod dette; og hun – tog

imod pengene og sagde, at jeg havde frelst hende fra skam og vanære. Den aften talte hun ikke som saa ofte ellers om at aflive sig selv, – og jeg var saa glad og lykkelig som ikke paa lang, lang tid. Men, som jeg ellers pleiede hver maaned, maatte jeg jo skrive hjem og fortælle, naar der var hævet ^[153] den for mig bestemte sum; og da først gik det op for mig, hvad far vel kanske alligevel vilde kunne indvende mod dette. Bange var jeg dog ikke. – Saa kom der et brev tilbage, – jeg glemmer det aldrig i mit liv! Far udtalte *meget* haardt sin berettigede misbilligelse og sin skuffelse over min svage karakter, og fandt, at det begaaede var næsten at betragte som et tyveri! nu kunde han jo aldrig mere have fuld tillid til mig, – og han vilde herefter altid være bange for, hvad jeg kunde finde paa for gale streger – – naar jeg tænker tilbage paa det nu, var det kanske altfor haardt skrevet af en far; men muligens vilde jeg selv dømt ligedan overfor en anden; men far berørte det ikke mere overfor mig; jeg tror, at mor ^{k39} maa have afværget det. Brevet gjorde naturligvis en ubeskrivelig virkning paa mig! det var, som om jeg sank dybt, dybt ned i en afgrund og ikke øinede spor af lys. – Heldigvis var jeg alene under læsningen og fik lidt tid til at komme mig. Maria saa spørgende ud, men sagde intet før om aftenen. Jeg havde foresat mig helt at skjule brevets indhold, – og at jeg skulde gjøre alt, ^[154] hvad der stod i min magt, for at beherske mit ydre og væsen overfor hende. Men hun forstod naturligvis godt alligevel, at jeg ikke mere var glad, og forsøgte at love, at de første penge, hun kunde faa ind, skulde sendes hjem. Men jeg bad hende ikke at love nogen verdens ting, og at lade dette være mellem os og udenfor al drøftelse. Engang før havde jeg afkrævet hende et lignende løfte, nemlig med hensyn til presenter. Hendes gode og impulsive hjerte løb altid af med hende; og hun vilde gjerne give bort alt, hvad hun havde ved haanden eller kunde tænke sig, vi andre brød os om at faa. Men jeg gjorde det straks til en betingelse os to imellem, at hun aldrig skulde forære mig noget – helst ikke en blomst engang; og det, ved jeg, faldt hende meget vanskeligt at undlade især til fødselsdagen. – Efter den frygtelige begivenhed med det brev var det mig end mere om at gjøre at søge at komme til at tjene noget selv; og jeg fandt ud de utroligste ting, der skulde bringe mig de 200 kroner tilbage – – aa, om jeg selv havde kunnet erhverve dem og sende dem til far! det var mit allerhøieste ønske. Merkeligvis nævnte far intet om ^[155] at komme hjem; men saa kom Gudrun ^{k40} til byen for at læse til artium; og hun fandt det nok paa høie tid at faa mig bort fra byen og fra frk. Wang. Denne havde heller ikke mere plads til mig; hele hendes leilighed blev udleiet til arbeiderakademiet, saa hun kun havde et mindre værelse igjen til sig selv. Jeg maatte altsaa opgive alle mine forhaabninger og reise hjem med den sorteste fortvivlelse i hoved og hjerte. Det var en grufuld tanke at se far igjen; han sagde dog intet, – og mor var som altid den gamle. Men jeg fandt ingen fred og følte mig baade aandelig og legemlig syg og

længtede over al beskrivelse tilbage til frk. Wang. Man fandt det derfor rigtigst at lade mig efter otte dages forløb reise et par dage derind igjen, men med den faste bestemmelse, at det kun var et ganske kort besøg. Det var en god kur – kanske –; frk. Wa[ng]^{u4} havde faaet andet at tænke paa end mig med all[e mi]ne^{u5} sygelige griller. Arbejderakademiets bestyrer <...>^{u6} en kandidat Tiemroth,^{k41} en noksaa pen, men svag og kvindagtig udseende mand, jeg straks saa, var meget indtaget i frk. Wang. Det forekom mig rent modbydelig især hendes venlige væsen overfor ham! Saa havde ^[156] hun ogsaa bestemt sig til at tage en anden dame i huset, en frk. Bay,^{k42} – for mig aldeles ubekjendt, – formodentlig som en slags anstand, og fordi frk. Bay var saa fattig; – det blev fortalt saadan en passant som en given og temmelig ubetydelig sag, der ikke var værd at omtale; men dette var forresten intet nyt for mig, – alt blev jo som oftest ordnet og fastsat efter momentsindskydelser og hendes finantsers øieblikkelige tilstand. Jeg kunde merke, at hun i den sidste tid trods sin indskrænkede leilighed havde taget sig med mere iver af skrivningen; – hendes rastløse og ustadige natur krævede stadig variation. – Men – jeg følte mig utrolig forladt og længtede endelig for alvor efter at komme i ro og være hjemme, ikke mere tænke paa nogen verdens ting og ikke se mennesker. – Det var underlig nok, at jeg ikke kom til at gjenneengaa nogen større sygdom, om jeg end længe var umaadelig nervøs og svag; men saa langt fra var det næppe, at min forstand var strøget med, efter hvad man senere har fortalt mig; – Gud ske lov! at det heller ikke den anden gang, jeg var nær ved <d> <...> saa langt! og troede end far ikke, ^[157] og det med rette, at min karakter var sterk, saa har dog maaske en liden snev af viliekraft hjulpet mig lidt paa vei alligevel. –

Maria Wang skrev af og til breve til mig, – kunde ikke saa godt, naar det kom til stykket, undvære fortrolighed til et menneske, der – som hun vidste – ikke bagtalte hende iallefald; men det var høist forstyrrede breve fulde af beretninger om fortvivlede paafund, hvis hun ikke snart kom ud af sin gjæld, – men paa samme tid en sangvinsk tro til, at alt meget let vide lade sig arrangere. Efterhaanden blev brevene mere og mere opfyldte af Tiemroth, og det endte virkelig med en forlovelse til alle menneskers største forbanselse og modvi[lje]^{u7}. Allehaande rygter – alt andet end gode – kom i oml[øb]^{u8}. Lige før jul bad hun mig komme ind til sig om ikke mere end en eneste dag, da hun havde noget meget vigtigt at tale med mig om. Jeg anede, hvad det var, og fik det bekræftet. Kun havde allerede da i behold en – Amerikabillet. Men hvor var hun forandret! bleg og sygelig at se til og frygtelig urolig. Af de gamle følelser overfor mig var der aabenbart kun en meget ringe del tilbage; og jeg selv var kold og rolig. Vi ^[158] talte bare om de ting, der skulde ordnes

før reisen, og no^{get} smaatteri, jeg paatog mig for hende – naar hun var ude af landet. – Afskeden mellem os var underlig – fra min side kold og afmaalt; det var, som en jernhaand holdt fast og tillukket alt, hvad der var af godt og blidt i mig; og jeg var aldeles ufølsom overfor hendes sterke graad tilslut og rørende bønner om tilgivelse, før jeg forlod hende. Tilgive – ja, efter dette kan det kanske synes, som om der egentlig intet farligt mellemværende skulde være mellem os nu, – de 200 kroner blev jo paa en mindre rest nær virkelig tilbagesendte; – men hvad havde vel den ubetydelighed at sige mod den store synd, hun alligevel har paa sin samvittighed ^{overfor} ~~om~~ mig – den var og *er* ikke let at tilgive! tiden læger ikke alle saar; den øger dem sommetider – og hvis jeg engang stod ansigt til ansigt med hende, ved jeg ikke endnu, hvad jeg evnede; – men lad alt det være gjemt og glemt. – Nytaarsaften reiste hun væk fra sit hjemland, sine venner og – creditorer, uden at andre end jeg kjendte noget nøiere til hendes sager. Et brevkort kom fra Christiansand – [159] den sidste efterretning fra hende, jeg havde elsket og tilbedt som et høiere væsen. Det varede meget længe, inden jeg gjenvandt en smule tiltro til mine medmennesker, – en haard skole for det hjerte, der evig og altid higede efter at kunne vise sin kjærlighed og de ømmeste følelser! Jeg troede i adskillige aar efter dette at alle mine gamle venner – selv Mynsters paa Emilsminde^{k43} – var falske, og at jeg aldrig nogensinde mere i dette liv helt og fuldt turde slutte mig til nogen! Gud ske tak for senere erfaringer og nye venner – maa jeg end søge dem langt borte og finde mig i mest at leve med dem i tanken. Kanske er det bedst saa for alle parter!

Nogle dage efter afreisen fik jeg tilsendt en protokol med opgave over den til fru Petersen afhændede boghandels debitorer og creditorer samt et vedlagt brev, der i paakommende tvivlsomme tilfælde skulde forklare hendes handlemaade mod fru Petersen og overfor lodsoldermand Storm^{k44}, og hvem andre, der i sin tid hjalp hende med caution. Denne protokol har mangan en gang hvilet som en centnerbyrde paa mit sind og skaffet mig <meget> [160] tvivl og uro! jeg gjemmer den fremdeles og ved ikke, hvad jeg skal gjøre med den. Enhver vil^{de} kunne forstaa, at dette ikke er noget behageligt thema mellem far og mig! En stor trøst er det, at forretningen siden den tid to gange med activa og passiva er gaaet over i nye hænder, – og at jeg engang fik mod til at vise bogen til Bertha Petersen^{k45} som den første ihændeher af firmaet, da hendes mor ikke var den opgave voksen. –

At forholdet mellem fru Petersen og mig ikke blev bedre efter hjemkomsten siger sig selv; først troede hun vist, at jeg vilde understøtte hendes anklager og frygtelige

udfald mod frk. Wang; men da alt denne angaaende forblev en lukket bog fra min side, blev hun end mere rasende; og det gik virkelig saa langt engang, at fru en i sin ubændige hidsighed truede mig med knyttet haand og vilde lige til at slaa, hvis ikke Bertha forfærdet var traadt imellem. Denne var da i confirmationsalderen og maatte nok gjennemgaa noget af hvert med sin iltre mor. Stakkels fru Petersen! hun havde nok selv forsøgt noget af hvert i sit ulykkelige [161] ægteskab; kapt. P. [k46](#) var en raa og brutal mand, der nu lever skildt fra hende og børnene i Amerika. – Siden den tid har jeg dog mange gange talt med fru en i ro og besindighed uden at komme det mindste i affect heldigvis!

Om frk. Wang har jeg i de forløbne aar hørt kun meget lidt; – hun skal have forsøgt sig i alt muligt og – ved jeg – gjennemgaaet en svær sygdom, kræft i brystet. Stakkels, stakkels Maria! ofte har jeg tænkt at faa hendes adresse gjennem familien i Kristiania og skrive et brev til hende engang igjen. Men kanske er baade hun og jeg bedst tjent med at lade være, – en frygt for mig selv og min maaske ubeherskede pen holder mig tilbage! Det glædede mig saa inderlig nu nylig af Christine Siebke at høre, at det sidste, man ved, er at Maria som selskabsdame hos en gammel, rig frue skal have det godt og sorgfrit; – gid, det bare maatte vedblive! Jeg kunde vist umulig komme til personlig at holde af hende mere; men i sandhed – jeg ønsker hende ikke – og har aldrig gjort det – noget ondt!

Litteratur

Arkivmateriale i Nasjonalbiblioteket

Ms. 8° 3429 [Lagertha Broch «Ms. 8° 3429 'Dagbok 2. des. 1895 – feb. 1898'»](#)

Brevs. BB2 [Brev fra Amalie Skram til Bjørnstjerne Bjørnson 21.02.1986](#)

Sekundærlitteratur

Baggethun, Rolf 1972. *Det hendte i de dage : glimt fra Borre og Horten i en svunnen tid*. Horten, Gjengangerens trykkeri.

Broch, Lagertha 1947. *Naturens eventyr : Billedbok*. Trondheim, F. Bruns Bokhandels Forlag.

Hellesund, Tone 1995. *Al min længsel og uro : om einslege borgarskapskvinner rundt århundreskiftet*. Hovedoppgave, Universitetet i Bergen. [Bergen Open Research Archive](#).

Hellesund, Tone 2003. *Kapitler fra singellivets historie*. Oslo, Universitetsforlaget.

Hellesund, Tone 2009. «Lagertha Broch» I: [Norsk biografisk leksikon](#).

Skaarer, Åse Camilla, Marte Ericsson Ryste og Ingrid Wreden Kåss 2013. «Den selskapelige diskusjonsforening», kvinnehistorie.no.

Databaser og nettsteder

[Digitalarkivet](#)

[Nasjonalbibliotekets nettbibliotek, aviser](#)

[Nasjonalmuseet](#)

[Norsk biografisk leksikon](#)

[Store norske leksikon](#)

[Wikipedia](#)

Noter

- [n1.](#) bogsta[v]erne] skade på papiret gjør at «v» er uleselig
- [n2.](#) ande[n av]] papiret er revnet
- [n3.](#) h[ende]] papiret er revnet
- [n4.](#) Wa[ng]] papiret er revnet
- [n5.](#) all[e mi]ne] papiret er revnet
- [n6.](#) <...>] papiret er revnet og det er ikke mulig å se hva som mangler
- [n7.](#) modvi[lje]] papiret er revnet
- [n8.](#) oml[øb]] papiret er revnet
- [n9.](#) *Nederst på siden står:* (hendes sidste brev)
- [k1.](#) Frk. Wang] Maria Wang (1853–?)
- [k2.](#) far] Johan Anthony Zincke Broch (1827–1923)
- [k3.](#) fru Olga Petersen] Olga Petersen (1847–?)
- [k4.](#) kommandør Rosenqvist] Einar Tambeskjelver Rosenqvist (1817–1885), faren til Olga Petersen
- [k5.](#) «Påhlmanns skriveinstitut» i Kristiania] Her ble det gitt undervisning i tydelig og pen håndskrift.
- [k6.](#) V. Hannos tegneskole] Wilhelm von Hanno (1826–1882), arkitekt, startet denne tegneskolen
- [k7.](#) fru Bjørnson, dengang fru Sandbergs privathotel] Jenny Bjørnson (tidligere Sandberg, gift med Bjørn Bjørnson) (1846–1914) drev pensjonat
- [k8.](#) redaktør Thommesen] Ola Thommesen (1851–1942)
- [k9.](#) Bjørn Bjørnson] Bjørn Bjørnson (1859–1942), skuespiller og dramatiker, sønn av Bjørnstjerne Bjørnson
- [k10.](#) Gerhard Munthe] Gerhard Munthe (1849–1929), maler og tegner
- [k11.](#) frk. Sigrun] Sigrun Sandberg (1869–1957)
- [k12.](#) provst Hansteen] Agathon Bartholomeus Hansteen (1812–1895), sogneprest
- [k13.](#) Alfred] Alfred Hansteen (1852–1887)
- [k14.](#) Niels] Nils Hansteen (1855–1912), kunstmaler
- [k15.](#) Marie] Marie Essendrop (født Hansteen) (1859–1942)
- [k16.](#) Adolfine] Adolfine Frederikke Hansteen (1858–1945)
- [k17.](#) Chapmann] ikke identifisert
- [k18.](#) frk. Mimi Rytterager] Sofie Emilie Hoffeldt Rytterager (1854–?)

- [k19.](#) fru dr. Thue] ikke identifisert
- [k20.](#) «tante Louise»] ikke identifisert
- [k21.](#) Christine Siebkes] ikke identifisert
- [k22.](#) frk. Christiansen] ikke identifisert
- [k23.](#) Frederik Wang] ikke identifisert
- [k24.](#) doktor Gades] ikke identifisert
- [k25.](#) «Sigurds hjemkomst»] del 3 av Bjørnstjerne Bjørnsons dramatrilogi *Sigurd Slembe* (1862)
- [k26.](#) Fyrdiriktør Ryes] ikke identifisert
- [k27.](#) Olaf] sannsynligvis Lagertha Brochs bror, Olaf Broch (1867–1961), professor i slaviske språk ved Universitetet i Oslo
- [k28.](#) frk. Reusch fra Bolkesjø] Kristine Reusch (1854–1939), kunstmaler. Lagertha Broch traff henne på Bolkesjø i Telemark, hvor Broch tilbragte en sommer for å komme til krefter.
- [k29.](#) dr. Hans R.] Hans Henrik Reusch (1852–1922), geolog
- [k30.](#) frk. Elisabeth Welhaven] Elisabeth Cathrine Welhaven (1815–1901), forfatter, søster til Johan Sebastian Welhaven
- [k31.](#) grosserer Schwenckes] trolig Johan Gottfried Schwencke (1829–1908)
- [k32.](#) Catharinus Elling] Catharinus Elling (1858–1942), musiker og komponist
- [k33.](#) Henrik Clausen] Henrik Klausen(1844–1907), skuespiller
- [k34.](#) pastor Simonsen (side 30 i bog. no. 1.)] ikke identifisert. Det finnes ikke spor av bok 1.
- [k35.](#) hr. Pahrman – Mallings boghandel] bokhandelen ble eiet og drevet av Peter T. Malling (1807–1868) og Georg Kristian Johannesen Parmann (1839–1916)
- [k36.](#) frk. Falck-Ytter] ikke identifisert
- [k37.](#) fotograf Wischmanns] Carl Christian Wischmann (1819–1894), fotograf
- [k38.](#) hr. Schubber] ikke identifisert
- [k39.](#) mor] Fanny Harriet Caroline Gamborg (1838–1926)
- [k40.](#) Gudrun] Gudrun Broch (1865–1912), Lagertha Brochs søster
- [k41.](#) kandidat Tiemroth] antagelig Karl Tiemroth (1849–?)
- [k42.](#) frk. Bay] ikke identifisert
- [k43.](#) Mynsters paa Emilsminde] Broch tilbragte sommeren hun var 14 hos Mynsters og kom familien svært nær. Hun svermet også for datteren, Marie Mynster.
- [k44.](#) lodsoldermand Storm] Oskar Wilhelm Eugen Storm (1838–1915) sjømann, ordfører og stortingspolitiker
- [k45.](#) Bertha Petersen] Bertha Petersen (1871–?)
- [k46.](#) kapt. P.] Johan Petersen (1845–?)

Lagertha Brochs *Frk. Wang – en erindring fra Kristiania 1886* er lastet ned gratis fra bokselskap.no